

18. SZÁZADI FRANCIA ANYANYELVŰ UTAZÓK MAGYARORSZÁGON

„*Hominum natura, novitatis ac peregrinationibus avida est*”
(*Plinius*)

A francia anyanyelvű országok és a magyar nép között – a földrajzi távolság és az elsőrendűen közös érdekek, problémák hiánya következtében – szoros kapcsolatok nem alakultak ki, és az állandó érintkezés és a kölcsönös informálódás híján az ismeretek gyérek voltak, az egymásról kialakított kép is hézagos, felszínes, estenként kifejezetten torz lehetett csak. Időszakosan ugyan a dinasztikus, vallási, majd a politikai, szellemi, ritkábban a gazdasági kapcsolatok megélnékültek, és ilyenkor több információ áramlott mindkét irányba, mindez azonban nem volt elegendő ahhoz, hogy az egyik ország köztudatában stabil helyet szerezzen a másik.

A nemzetkép történeti jelenség, tehát a korral együtt változik. Az adott történelmi helyzet, a konkrét társadalmi, gazdasági, politikai viszonyok, az „uralkodó eszmék”, az értékek kialakult rendszere, a történelmi előzmények döntően meghatározzák alakulását. Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról sem, hogy egy ország „image”-ának megrajzolásában az utazók közlései is alapvetőnek mutatkoznak, akik „a maguk hétköznapi világából szerzett – s ott többé-kevésbé be is vált – személyeslelő apparátusukat gátlás nélkül alkalmazták az egész népekre és más társadalmi nagycsoportokra. Ezt a hibát azóta minden turista, utazó megismétli, gondoskodva ezáltal a különböző csoportokra vonatkozó sztereotípiák, tipológiák s karakterisztikák kimeríthetetlen bőségű, de egyéb tekintetben nagyon is szegényes összetételű készletéről.”¹

Az idegent ugyanis helyzete alapvetően megfigyelői szerepre készíteti, és észrevételeit természetesen nem tudja másba, mint saját hazájából hozott megismerési sémákba illeszteni. Az utazó tehát mindannak a megkérdőjelezésére kényszerül, amit az adott csoport tagjai természetesnek tartanak. Pontosan ezek, az idegenek által tett megfigyelések, értékelések azok, amelyek lehetőséget adnak arra, hogy egy adott korról és adott országról új szempontok szerint gazdagítsuk ismereteinket.

A 18. században az új életviszonyoknak és az új szellemi áramlatoknak (racionalizmus, felvilágosodás, ipari forradalom) köszönhetően megsokszorozódott az utazók korábbi századokhoz viszonyított száma. Annak ellenére, hogy Magyarország nem tartozott ebben az időszakban a legfőbb úti célok közé, az ismeretlen „egzotikum” és a török Európából való kiűzésének közös érdeke mégis számtalan idegent vonzott hazánkba. Ebben a tanulmányban a fenti szempontokat szem előtt tartva, az 1700 és 1789 közé eső időszakban – amit egy francia szerző „a 18. század francia Európája”² névvel illet – hazánk területén járt francia anyanyelvű utazók magyarsággépének elemzését tűztük ki célul. Annak ellenére, hogy a történettudományban aránylag kevésbé kutatott téma a Magyarországon járt idegenek magyarról alkotott nemzetképének vizsgálata, nem érdektelen, hiszen „az első utazókat követő újabb és újabb utazó nemzedékek már az otthon megtanult sémák, sztereotípiák birtokában törvényszerűen »ugyanazt« vélik látni, mint elődeik”³, és így a például a 18. században hazánkban járt látogatók véleménye egészen napjainkig befolyásolja a népünkéről az adott országban kialakított általános nézeteket.

Az utazások sajátosságai a 18. században

Az utazás, az ismeretlen helyek felfedezésének élménye már igen régen összefonódott az emberek történetével, a legrégebbi írásos emlékek is erről tanúskodnak. Az utazást a tapasztalás, a tanulás egyik fontos eszközének tartották.

A 18. században az utazások új körülményei megváltoztatták a korábbi útra kelési típusok (zarándoklatok, missziós utak, hivatalos küldöttek, diplomaták, diákok stb.) gyakoriságát, a társadalomban való elterjedtségét és céljait. Az új polgári ideológia megjelenésével divattá vált a világlátás, ami nagyobb tömegeket mozgatót meg, mint a korábbi századokban. Az „utazási láz” növekedéséhez hozzájárultak az új életviszonyok, az utak minőségének javulása és a közlekedési eszközök fejlődése is. Az utazások célját illetően is változást hozott a század. A korábbiakhoz képest eltérően, a tanulmányút új válfaja jelent meg, amelynek célja már nem a személyiség tökéletesítése, hanem a kész szakemberek kutatóútja volt új ismeretek szerzése érdekében.⁴ A 18. századtól kezdve lassan az egyetemi tartózkodással egybekötött tanulmányutak mellett, melyek során a fiatalok nevelésük lezárásaként megismerkedtek idegen országokkal és lakóikkal, szokásaikkal, hagyományaikkal, politikai és gazdasági berendezkedésükkel, történelmükkel, esetleg nyelvükkel, egyre jellemzőbbé váltak az ún. „tudós-utazások”, melyek résztvevői konkrét célokat tűztek ki maguk elé, könyvtárlátogatásokat, ókori emlékhelyek felkeresését stb.⁵ Hatalmas mennyiségű adathalmazt gyűjtöttek össze a beutazott területek múltjáról, kultúrájáról, szokásairól, népességéről, politikai berendezkedéséről stb. Ennek az utazási típusnak továbbfejlesztett változata az ún. „enciklopédikus” út, amelynek célja az utazás alatti tapasztalatok, megfigyelések, vizsgálatok és információk lejegyzése, teljes leltárba szedése. A 18. század végére szinte nincs olyan utazás, amelyet nem olyan szándékkal kezdtek meg, hogy a végén könyvet írjanak róla.

A 18. századi útleírások fajtái

A korabeli felfogás szerint az útikönyv, útleírás olyan mű, mely a saját úti élményeket rögzíti naplószerűen, az utazó elmeséli, mikor és hogyan jutott az egyik helyről a másikra, milyen különlegességekkel találkozott. Kevés azonban a kimondottan irodalmi igénnyel készült útleírás. A korábbi századok objektivitásra törekvő hagyománya mellett a 18. századi útleírásokban szabad teret nyert a kritika a saját és a többi országgal szemben. Ezen új szemlélet alapjául a felvilágosodás eszméi szolgáltak. „A felvilágosodás ugyanis – kifejezőbben – minden gondolat mozgásba lendülése. A klasszikus kor mentális struktúrái lassan módosulnak, új, gazdag, változatos és sokrétű civilizációnak adva életet. Problematikussá válik a politika és a vallás, a történelem pedig a tudás első vonalába emelkedik. Elsőpró lesz a tudományok elsőbbsége és autonómiája. Megkezdődik a hagyományosra épült területek fokozatos kulturális felzárkózása. Meg aztán a lélek zugaiban egy újfajta vallási érzékenység.”⁶ Mindezek az eszmék nem csupán befolyásolták az általunk tárgyalt korszak utazóinak gondolatvilágát és ezen keresztül az idegen országban tett megfigyeléseit, feljegyzéseit is, hanem az eddigittől eltérő szempontok szerint megírt, esetenként kiadott, sokszor elsősorban a tudományosságot, a racionalitást szem előtt tartó úti beszámolók születtek.

Az úti élményeket a legváltozatosabb formákban jegyezték le és adták ki. A legkedveltebb műfajok a naplók és az akkoriban különösen divatos levélforma.

Egy másik csoportot alkotnak az ún. „apodémikák”, útikönyvek, melyek „szamba veszik az utazás mellett és ellen szóló érveket, gyakorlati tanácsokat, országleírásokat adnak (természeti adottságok, történet, alkotmány, lakosság, lát-nivalók), valamint útmutatást a megfigyelésekhez és azok írásbeli rögzítéséhez. A műfaj leértékeli a másodkézből való szóbeszéd jellegű híreket és az emlékezetre való hagyatkozást, propagálja a megfigyelést és a feljegyzések vezetését. Az elsődleges tapasztalatok jegyzeteinek tematikus bontásban való átvezetését egy szimmetrikus beosztású másik könyvbe már az utazás során javasolja ezt az elmélet. Magának a rendszerezésnek kezdettől fogva különféle sémáit ajánlották. A lényeg azonban az útinaplók és a közlésre is szánható beszámolók számának megsokszorozódása az apodémikus irodalom indíttatására. Ezek a művek kezdettől fogva a latin mellett nemzeti nyelveken is megjelentek. A 18. század végére a műfaj ellaposodik, gyakorlatilag inkább használják az utazó fiatal főurak udvarmesterei, mint ők maguk. A késői szakaszban a legkülönfélébb utazók, így pl. vándorló kézműveslegények számára is készültek apodémikus útmutatók. A műfaj utóvirág-zása a 18. század közepén a polgári utazók tanulmányúthoz kapcsolódik.”⁷ Ezeknél az útikönyveknél az aktualitás és a megbízhatóság lényeges követelménynek számított, ezért a köteteket többször is friss adatokkal kiegészítették.

Francia anyanyelvű utazók, akiknek köszönhetően nem vált teljesen elfeledetté a 18. századi Magyarország

Magyarország területén nagy számban járnak diplomaták, többek között számos francia,⁸ hisz az Oszmán Birodalom felé az egyik legkézenfekvőbb útvonal itt vezet keresztül. A török elleni háborúk idején ugyanakkor nem csak a követjárás volt a jellemző. A török elleni küzdelemben nem egy igen távolról érkezett katona, kalandor vetődött magyar földre. XIV. Lajos francia király a Bourbon-Habsburg szembenállás ellenére – hogy a keresztyénység védelmezőjének tekintésük – hateraz francia önkéntest küldött a török ellen Magyarországra Coligny vezetésével. Ebben az időben Franciaországban a közvélemény tájékoztatására már létezett egy hente kétszer megjelenő újság, a *Gazette*, így a magyar nevek, mint például: Zrínyi Miklós, Bethlen Gábor, Thököly Imre nem voltak teljesen ismeretlenek a franciák előtt. Franciaországban különösen kedvelté vált Thekely (Thököly), több életrajzi mű megjelent róla,⁹ hisz a Napkirály politikájába szervesen beleillett, mivel a Habsburgok ellen hadakozó magyar alakjának bemutatása ideológiai alapot biztosított a bécsi udvar elleni francia törekvéseknek. Ezt a Thököly iránti lelkesedést érzékelhetjük az egyik nagy utazó diplomata, Aubry de la Motraye 1727-ben, Hágában kiadott emlékirataiban is: „Az első alkalommal, amikor meglátogattam, nemcsak ebédre, hanem vacsorára marasztalt. Egyike volt a világ legboldogabb természetű embereinek.”¹⁰

Thököly mostohafia, II. Rákóczi Ferenc kapcsolatai Franciaországgal igen ismertek, mégis érdemes azok közül a franciák közül, akikkel Rákóczi fejedelem érintkezett, kiemelni Desalleurs tábormok, francia követ titkárát, Chamillard de l'Hommeau-t, aki részletesen megírta 1704–1705-ben tett utazásának történetét.¹¹ A feljegyzések értékes információkat adnak a kor Magyarországanak mind belpolitikai, mind külpolitikai helyzetére vonatkozóan. Érdekes adatokat találhatunk arra, hogy a török Porta miként, milyen eszközökkel gátolta az Adriai-tenger felől érkező diplomaták Rákóczihoz való igyekvését. Az ügyintézés három hétbe telt, mert meg kellett vámi, míg a konstantinápolyi határátlépési engedély eljutott a

belgrádi béghez, de ezután is hosszú időbe telt, míg a francia követség végre megérkezett Rákóczihoz Egerbe. Chamillard részletesen beszámol élményeiről. Az útjában előforduló városokat aprólékosan leírva ismerteti. Így például Debrecenről ezt írja: „Ez egy olyan város, mely önmagát köztársaság módjára kormányozza, egy főbírónak, s más tisztviselőknek fennhatósága alatt, akiknek a kormányzásra gondjuk van. Nagyon gazdag, mert Magyarországgal és Törökországgal élénk kereskedelmet űz mindenféle árucikkkel, erős helyőrsége van, és szükség esetén, mint hallottam, több mint 10 000 fegyveres embert tud harcba állítani.”¹²

Chamillard 1705 októberében ért haza Párizsba, ahol később naplója nyomtatásban is megjelent. Írásának nagy hatása volt a magyar ügyekkel foglalkozók körében Franciaországban. Ez a mű többek között Le Noble,¹³ Rákóczi első francia életrajzírójának is forrásul szolgált, és jelentős mértékben hozzájárult, hogy a távoli Magyarországról hírek jussanak el francia nyelvterületre.

A szatmári békeszerződés és a majtényi síkon való fegyverletétel után Magyarország megszűnik hadszíntér lenni, és történetében nagyszabású eseményekben kevésbé bővelkedő korszak köszöntött be. Európa-szerte, így Franciaországban is egyre inkább „terra incognita”-vá lett a Kárpát-medence, hisz az Utrechtben 1713. április 11-én, illetve 1714 márciusában Rastattban megkötött békeszerződések nyomán politikai értelemben is érdektelen területnek számított. Bécszet tekintették a korban a művelt világ, Nyugat-Európa határának, és Magyarországot a Habsburg-birodalom részeként tartották számon, ezért a térségbe érkezők nem tartották fontosnak, hogy a Kárpát-medencébe látogassanak.

Mindezek ellenére akadtak francia anyanyelvűek, akik elvetődtek a Kárpát-medencébe. Ezek között elsőként, kronológiai sorrendben, Montesquieu érdemel figyelmet. A Törvények szelleme megszületése előtt a francia filozófus körutazást tett Európában, hogy megismerhesse az egyes államok politikai-társadalmi berendezkedését, életmódját, szokásait. Ahhoz, hogy a „régie és modern népek sorsának váltakozását, vagy törvényeit közvetlenül a helyszínen tanulmányozza, kritikai és bölcselő vizsgálat alá vegye az azokban végbement nagy történelmi változások okait vagy következményeit... diplomáciai pályára akart lépni”¹⁴, ezért Lord Waldgrave angol követ társaságában 1728 áprilisában útra kelt Párizsból Bécsbe. A császári udvarban való tartózkodása idején látogatott Magyarországra.¹⁵ Elsőrendű célja saját megfogalmazása szerint, nem túl hízelgő módon, a következő volt: „Azt mondtam, hogy akarom látni Magyarországot, mert Európa minden országa olyan volt, mint Magyarország ma, és látni akarom atyáink erkölcsseit.”¹⁶ Összességében hazánkban három hetet tartózkodott. Először Pozsonyba látogatott, ahol többek között a nádorral, Pálffy Miklóssal, Esterházy Imre esztergomi érsekkel találkozott. Részt vett az országgyűlés ülésén is, és megállapította: „látni lehet, hogy az Ausztriai Ház szünet nélkül azon dolgozott, miként nyomhatja el a magyar nemeséget...”¹⁷ Mulatott a magyarok címkorságán: „Örülök annak, hogy egy magyar lakájt szerezhettem, aki minden pillanatban illustrisnak vagy superillustrisnak nevez, aki amikor szidom, acellissimus címmel nyugtatgat, és amikor nyomorúságos levest szolgál fel, a magnificus címmel.” Ezekben a sorokban az idegeneknek „a szuperlatívuszok leglírabb népének jelleméről”¹⁸, a magyarságról vallott általános megállapítását láthatjuk. A külföldiek szerint ez a címkorság egy „földbe gyökeröző naiv konzervativizmusnak, másrészt bizonyos pompázni vágyó, teátrális hajlammal”¹⁹ az ötvözte a magyarokban.

Montesquieu, mint természetudós, másodlagos céljának Magyarországon a felvidéki bányavárosok végiglátogatását tartotta. Mint ahogy alább látni fogjuk, nagy lelkesedéssel járta végig a Kárpát-medence északi részén található nagyobb

bányákat, az ott szerzett tapasztalatairól részletes beszámolókat írt. Az ország termékenysége, ugyanakkor az átlagember szegénysége is feltűnik a filozófusnak. Sajnos naplója, amit erről az útszakaszról jegyzett fel, a Németországról és Itáliáról írtakkal ellentétben, nem maradt ránk, így csak levelezéséből és műveiben található megjegyzésekből állíthatjuk össze Montesquieu Magyarország-képét. Így például az ország termékenységéről a véleménye a következő sorokból derül ki: „Ő [herceg Melfi apát] azt mondta, hogy a milánói tartományban trágya nélkül semmi nem terem, de a parasztnak megvan a módjuk és minden ügyességük arra, hogy azt megszerezzék, ellenben Magyarországon csak el kell vetni a gabonát a földre, és megterem. Ez onnan van, mivel Magyarországon a föld nem áll olyan jó művelés alatt, és itt a szántóföldek többet pihennek.”²⁰ A középkortól kezdve feltűnt a hazánkban járt utazóknak, hogy a Kárpát-medence népsűrűsége a nyugati országokhoz viszonyítva nagyon alacsony volt, ami a török pusztításokat csak hallomásból ismerő Montesquieu-t is meglepte az észak-magyarországi fejlett, viszonylag sűrűn lakott területek ismeretében. Montesquieu kritikus szemmel figyelte hazánkat, de megfelelő mennyiségű ismerettel nem rendelkezett ahhoz, hogy az első benyomásain túl átfogó és valóban minden szempontból helytálló képet tudjon adni róla.

Egy kalandvágytól fűtött fiatalember, a 21 éves Pierre de Bauffremont herceg önkéntesnek jelentkezve²¹ a török ellen vezényelt csapatok egyikével járt hazánk területén. 1737. június 10-én indult Párizsból és július 2-án érkezett Bécsbe. Innen indult útnak, hogy csatlakozzon Szerbiában állomásozó lovasezredéhez. Hajóval ment Zimonyig, meglátogatva az útba eső nagy városokat, többek között Budát és Pestet is. Ez az útvonal közkedvelt volt a Magyarországon átutazók számára, hiszen a Duna kiszámíthatóbb és gyorsabb közlekedést tett lehetővé. A herceg feljegyzései szerint a hadjárat szervezetlen volt, amit nem annyira a pénzhiány okozott, hanem inkább a tábornokok közötti nagy ellentét. A fejtelenséget sokszor az Al-Duna menti természeti viszonyok (lápos vidék) is fokozták. Sabác várától kénytelen visszavonulni, mert a délvidéki mocsarak mellett, nagy valószínűséggel, megkapta a váltólázat, és betegen nem folytathatta a hadakozást. Először hajón Pestre küldik, ahonnan még ez év novemberében indult vissza hazájába. Hazatérte után már nem élt hosszan, egészen fiatalon, 1742-ben el is hunyt Chasteli kolostorában, vélhetőleg az előbb említett betegség miatt.²²

1740-ben látogatott el Magyarországra Jean Claude Flachet, a Lyon közelében található saint-chamond-i királyi manufaktúra igazgatója és a lyoni akadémia tagja. Ez a szenvedélyes utazó járt Afrikában, Ázsiában és természetesen Európa legkülönbözőbb országaiban. A Kárpát-medencébe is kíváncsiságból jött. Károly császár temetésére érkezett Bécsbe, ahonnan a Dunántúl meglátogatására indult. Lenyűgözte az ország legnagyobb tava, amiről a következőket állapította meg: „Bővelkedik halakban és a heves szelek miatt a tengernél is veszedelmesebb a halászokra nézve.”²³ Többek között részletesen bemutat naplójában egy dunántúli faluban látott zajos táncmulatságot. A császárvárosban megismerkedett Franciaországból jövő görög kereskedőkkel, akik 90 hajóból álló karavánjukkal indultak útnak, és velük együtt ment Konstantinápolyba. Az utazás során végiglátogatták a Duna partján található jelentős nagyvárosokat (pl.: Esztergom, Buda). Budán különösen lenyűgözték a termálfürdők, és mint írja „a fürdők sok betegnek visszaadták már az egészségét.”²⁴ Flachet minden iránt érdeklődött. Leírta, hogyan épülnek a falusi házak, hogyan vernek hidat a mocsarakban, hogyan préselték a szőlőt stb. Általában elég lesújtó véleménnyel van az országról. Főleg a mocsarak nagy számára és az utak járhatatlanságára panaszodik.

1764-ben betiltották a jezsuita rend működését a francia nyelvterületen.²⁵ A belga rendtartomány felosztása után a Trencsényben állomásozó Reinhart tábornok hívására érkezett Magyarországra 1765-ben François Xavier de Feller,²⁶ aki a korban rendjének egyik legkiválóbb és legtevékenyebb tagja volt. Sok hittudományi és bölcsészeti munkát adott ki és több szótárat, folyóiratot is szerkesztett. Mikor mint világi pap visszatért Belgiumba, röplapokban és folyóiratokban támada a jozefinista reformokat, amivel nagy hírré tett szert hazájuk szabadságáért küzdő honfitársai körében.²⁷

Szenvedélyes, fáradtságot nem ismerő, minden iránt érdeklődő utazó volt, jóformán az egész Kárpát-medencét bejárta. Élményeit saját bevallása szerint barátja kérésére és maga szórakoztatására naplószerűen jegyezte fel (mindent jelen időben írt le, mint ahogy egy személyes naplót volt szokásban),²⁸ ami később nyomtatott formában is megjelent Liège-ben, „Itinéraire du voyage de l'abbé Feller en diverses parties de l'Europe” címmel. Feller Nagyszombatban telepedett le elsőként, és a jezsuiták magyarországi fellegréből, egyetemi városából gyakran tett felvidéki kirándulásokat. Feller egyik célja Montesquieu-höz hasonlóan a messze földön ismert bányák meglátogatása volt. A felvidéki városokat sorra végigjáró Feller ellátogatott még 1766-ban Pest-Budára is. Buda 1714-ben La Motraye szerint két városrészből állt, egy felsőből és egy alsóból. Ez utóbbi nyitott, sűrűn lakott, sok a szlavóniai és a szerb. Néhány török család is él ebben a városrészben, ők felügyelnek a híres fürdőkre. A város nyugati részén még áll a két mecset, amelyeket templommá alakítottak.²⁹ Az 1740-es években Flachat megállapítja Budáról, hogy a legutolsó ostrom óta a várat szépen rendbe hozták. A külső védműveket mind helyreállították, de a város falain még sok a tennivaló. Feller 1766-ban a következőket írta Budáról: „milyen csodálatos ennek a városnak a fekvése”, véleménye szerint Luxembourgéhoz hasonló: „Luxembourgé különleges, de Budáé méltóságteljes” – írja.³⁰ Ő is megjegyzi, hogy az 1686-os ostrom idején végbement nagy pusztítás nyomai még láthatók. A belga jezsuita szerint Pesten látható Európa legszebb épülete, mégpedig az invalidusok háza, ahol az irgalmas rendiek gondoskodnak a betegekről.

Feller Pest-Budán kívül számos helyen megfordult, eljutott többek között a Balatonhoz is, amiről Flachat-hoz hasonlóan, így nyilatkozik: „Azt hisszük, hogy a tengert látjuk. A vize jó, és a halak óriásiak és kitűnőek. Itt gyakoriak a viharok...”³¹ Külön sorokat szentelt Feller a Balaton halainak részletes leírására is. A nagy utazások után rendre visszatért Nagyszombatba, ahol mint francia anyanyelvűt tanításra kérték fel a szeminariumban. 1766-ban átköltözött Besztercebányára a jezsuita rendházba. Innen kiindulva a Tisza-vidéket barangolta be. Nemcsak Magyarország szerezelt úti céljai között, hanem ellátogatott Besztercéről Bécsbe, Morvaországba és Lengyelországba is. 1767-ben az Andrássy család meghívta Monokra nevelőnek, amit el is fogadott. Nyughatatlansága itt is kitört belőle, és először csak a közvetlen környéken, a tokaji borvidéken kirándulgatott, majd Kasán át egészen Krasznahorka várig utazott, mely Andrássy-birtok volt. Itt kötött barátságot egy Ybarra nevű gróffal. 1768 tavaszán Erdélybe is innen indult. Elsőként Nagyváradra érkezett, ahol legszívesebben tartózkodott, mert vendéglátó jezsuita rendtársai megkülönböztetett figyelemmel vették körül. Nagy barátság fűzte a város püspökéhez, Patachich Ádám báróhoz és Kollonich gróf nagypréposthoz is. Bejárva az erdélyi városokat megismerkedett katolikus és protestáns főurakkal, a Bethlenekkel, Hallerokkal, Telekiekkel. Franciákkal is találkozott, sőt néhány honfitársával is, többek között jezsuita rendtársával, Debreux-vel, aki a Telekiek nevelőjeként működött, és a nagyszombeni híres orvossal, Chenot-val is. Majd spa-

nyolc származású gróf barátja, Ybarra hívására Besztercére utazott. A környéket a gróf társaságában járta be. Többek között megnézték Radnát, ahol a grófnak bányái voltak, és a környező völgyek gyógyforrásait.

Feller 1768 júniusában nagy útra szánta el magát. Rómába indult, teljesen egyedül, lóháton. Ez a vakmerő vállalkozás sok élménnyel gazdagította, melyek érdekes információkat hordoznak a korabeli Magyarország hétköznapi életéről. Utazási körülményei igen rosszak voltak. Mivel szállást ritkán talált, kénytelen volt gyakran a szabad ég alatt aludni. Ennivalót sem tudott mindig szerezni, és hálásan fogadta, ha itt-ott vendégül látták. Nagy örömmel vette, ha falvakra talált, mert ez bizony nem volt olyan egyértelmű a korabeli Magyarországon a török pusztítása után. Egy korábbi útjával kapcsolatban jegyzi fel, hogy Győr mellett „óvatossá kell lenni, nehogy a kéményen keresztül rontson be a házba, mert általában a vidéki házak nagyon szegények és alacsonyak. Belgiumban sertésólnak tartanánk azokat.”³² Az Alföldet keresztülszelve Feller többek között Szegedet is érintette, és ezt jegyezte fel a városról: „Nagyon nagy város, de rosszul megépített, a vára elég jó, erődítményeit még nagyobbítják, mivel a bástyafalak előtt csak tornyok és háromszögű kiugró sáncok vannak.”³³ Ugyanakkor La Motraye 1714-es feljegyzései szerint teljesen romokban állt Szeged. Ez az összevetés is mutatja, hogy lassan kezdi kiheverni Magyarország a török időket a 18. század folyamán. Rómából érkezve Magyarország déli városai közül Pécs és környéke megragadta a francia utazót. Feller így kiált fel a városnak a látván: „Németnek Bécs, magyarnak Pécs!” De Flachat is hasonló elragadtatással mondja: „Magyarországon nem láttam még ehhez hasonló csinos várost.”³⁴

Hosszú útja alatt többször eltévedt, lova már alig tudott járni, de ő még jó erőben volt, annak ellenére, hogy levest is csak nagy ritkán evett. Nagyváradról visszatért Besztercére, hogy még nagyobb kirándulásokat tegyen Kelet-Erdélyben. 1769. július 8-án véglegesen hazaindult szülőföldjére. Előbb visszatért a Felvidékre és Nagyszombattól búcsút véve Csehországon és Németországon át tért vissza Luxemburgba, majd Liège-be.³⁵

Feller útikönyve nem irodalmi ambíciókkal szerkesztett könyv. Az úti feljegyzések keverednek benne hosszú elmélkedésekkel, melyeket latin auktorok és a Bibliából vett idézetek ékesítenek. Feller magyarországi útjainak naplószerű feldolgozásából a lehető legvalóságosabb, legaprólékosabb kép tárul elénk a Kárpát-medence korabeli állapotáról.

1772-ben járt Magyarországon Antoine Joseph Zorn de Bulach, aki XV. Lajos bécsi követének, Louis de Rohannak a magas rangú tisztje volt. Utazásait emlékiratban örökítette meg. Hazánkon keresztül utazott Szlavóniába egy Parcieux nevű francia társaságában, a nagyobb városok érintésével. Ezt a vérbeli katonát elsősorban a katonaság szervezete, elhelyezkedése és élelmezése érdekli, de nagyon éles szemű megfigyelő minden téren. Másodszer Esterházy Ferenc főkancellár meghívására látogatta meg Cseklészt és Eszterházát, a magyar arisztokrata híres kastélyait, de mivel nemigen érdeklődik a műemlékek iránt, nagyon kevés művészettörténetileg érdekes részletet ismertet, annak ellenére, hogy elbűvölte a látvány: „A földszinti szalon boltíves. A pilléreket s az oldalfalakat, valamint a mennyezetet arany és egyéb különböző színű virágfüzerek díszítik. Egymással szemben két barlang van. A bennük folydogáló víz kedvesen csobog és felfrissíti a szalont...”³⁶ 1772 őszén Esterházy Miklós hercegnél volt vendégségben, ahol részt vett egy nagy vadászaton is. Zorn du Bulach tehát elsősorban a magyar arisztokrácia életét ismerhette meg magyarországi utazásai alkalmával.

Hasonlóan Esterházy Ferenc meghívására érkezett a cseklészi kastélyba 1778. június 18-án Le Roy de Lozenbrune udvari tanácsos, főhercegi nevelő, több akadémia tagja. A vendégségben töltött tíz napról levelekből álló, barokk, fellengzős irodalmi alkotásban számolt be, mely még abban az évben meg is jelent Bécsben. Ez a mű Esterházy Ferenchez szólva, elsősorban a kastélyparkot írja le aprólékosan, megalkotóját dicsérve. Az író allegóriába burkolja mondanivalóját, filozófiai elmélkedéseit, amitől a mű elsősorban irodalmivá lesz és kevés történeti szempontból fontos információt tartalmaz.

A 18. század második felében egyre több olyan utazó jelenik meg Magyarországon, akik nem munkájuk végzése során, titkárként, nevelőként, követként, katonaként kerültek a Kárpát-medencébe, hanem tervszerűen utaztak, pontos úti célokkal. Ezek között kell említést tenni többek között az Angliában élő francia protestáns Louis Dutens-ről, aki 1775-ben megjelent útleírásában egy igazi útikalauzt állított össze. Magyarországot Ausztria részeként tárgyalja. Személyesen csak Pozsony környékén járt 1770 körül, itt viszont pontosan feljegyezte a távolságokat és az utazási időt. Fontosabb fogadókat, egyéb látnivalókat is felsorol Magyarországgal kapcsolatban, de elsősorban az északnyugati megyékből. Útikönyve meglehetősen kevés adatot tartalmaz hazánkról a többi bemutatott országgal szemben.

A bányászatról

Szinte mindegyik leírás megemlíti azt a középkor óta visszatérő toposzt, hogy Magyarország a természeti kincsek hazája. A fémek felszínre hozására a magyar bányászat – gépi berendezéseivel együtt – régi hagyományokkal rendelkezett. A magyarországi bányákat nemzetközi színvonalon művelték. „Ezt az erdélyi és még inkább a Garam-vidéki nemesfém kiaknázásában érdekelt bécsi udvar is tőle telhetően támogatta.”³⁷ A bányászat egyike volt ama ritka szektoroknak, melyben a Nyugat elmaradott volt a Kelethez képest.³⁸ Így érthető, hogy a tanulás, a technikák megfigyelése céljából nagy volt az érdeklődés a magyarországi bányák iránt. Mindehhez hozzájárult még a felvilágosodás korának újdonsága, a „tudományok forradalma”, melyben kiemelt helyet kapott a kémia és a bányamérnöki munka is. A Selmecbányán 1735 óta működő bányatisztképző iskola a század közepére nemzetközi hírre tett szert. Nagy érdeklődésre tartott számot többek között egy technikai találmány, a Hell József Károly gépmester és Mikoviny Sámuel mérnök-poli-hisztor által alkotott első gőzszivattyú.

Montesquieu „komoly tudományossággal” számol be négy munkában³⁹ is a Magyarországon látott bányaművelésről, ásványokról és nem utolsósorban a fent említett szivattyúról. Így például Besztercebánya mellett olyan forrásokat talált, amelyeknek a vize a vasat rézzé változtatja. A különböző bányatechnikákról írt tanulmányát a bordeaux-i akadémián előadás keretében ismertette 1731-ben. Említést tesz azonban a bányászok korabeli rossz anyagi helyzetéről is: „Kétszáz év óta Hannoverben és Magyarországon a munkások bére nem növekedett, bár az éllemszereké megrágtult.”⁴⁰

Fellert is minden érdekelte, ami a bányászattal kapcsolatos. Le is szállt a bányákba, hogy pontos képet nyerjen a munkafolyamatokról és a gépekről. Az itt látottak teljesen elbűvölték, és ezt jegyezte fel: „sokszor a leghihetlenebb dolgok többé-kevésbé igazak”.⁴¹ A jezsuita páter mint kuriózumot feljegyezte, hogy megtekintette a császárok és hercegek kiállítási tárgyként őrzött bányászruháit is.⁴² A magyar bányák iránti francia érdeklődés tehát a 18. század végétől hagyományosan

jelentkezett. Többek között kifejezetten a magyarországi bányászat megismerésére érkezett 1757-ben a Felvidékre a kor híres francia tudósa, a Francia Akadémia tagja, Gabriel Jars. Hasonlóképpen a Bretagne-ban született tudós, Balthasar Hacquet, aki egészen fiatal korától a Habsburg-birodalomban élt, és később a laibachi és a lemergi egyetem tanára volt, szintén tanulmányozta a bányákat és kőzeteket a térségben az 1770-es évek elején. A két említett geológuson kívül, akik egyébként személyes jóbarátságban voltak a kor egyik legelismertebb szakteknitelyével, az erdélyi származású Born Ignáccal, említést kell tennünk Charpentier francia tudósról is, aki néhány külföldi kollégájával együtt 1788-ban szintén járt a Felvidéken egy „bányáskongresszus” alkalmával.⁴³ Ezen a találkozón alakult meg az első bányászati tudóstársulat, mely rendszeres szakmai eszmecserét javasolt, így tovább erősítette a magyarországi bányák idegenek által való látogatásának hagyományát is. A későbbiek folyamán több okra vezethető vissza a hazai bányászat iránti érdeklődés csökkenése. Ennek ellenére a franciák szemében az általunk vizsgált időszakban Magyarország egyet jelentett a bányászat fellegvívásával.

A vallásügy megítélése

A 18. században hazánkban járt francia utazók közül a legrészletesebben ebben a témában – már csak érintettsége miatt is – Feller, a jezsuita páter foglalt állást. Megállapítja, hogy a hittudományi kérdések a társalgásban nagy szerepet játszanak és nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy az amúgy is oly kevésbé egységes nemzet számos, egymást megvető és gyűlölködő szektára⁴⁴ oszlik. Jezsuitához illően, Feller Magyarországon való tartózkodása idején is szenvedélyes hitvitázó volt. Gyakran megfordult protestáns nemesek és lelkészek körében, ahol alkalma nyílt, hogy a katolikus dogmákat megvédje. Ezenfelül Erdélyben és Kárpátalján még néhány pópával, keleti szerzetessel is találkozott,⁴⁵ akikkel szintúgy vitába szállt.⁴⁶ A különböző városokban gyakran feljegyzti a protestáns és katolikus templomok arányát, és a felekezetek viszonyát. Nem ő az egyetlen, hisz az 1714-ben hazánkban járt La Motraye Kolozsvárral kapcsolatban a következőt írja: „Négy temploma van, ezek latin kereszt alaprajzúak, az ariánus a legnagyobb, egy evangélikus és egy református, mindkettő túl nagy a két vallás híveinek, és egy katolikus, amely a legkisebb. A római katolikus templomot építették a legkésőbb, s így az a legszabályosabb, állítólag a többi is eredetileg katolikus volt.”⁴⁷ Hasonlóképpen Feller például leírja, hogy Besztercebányán sok az evangélikus templom, ami egyébként alig különbözik a katolikustól. Érdekeséggént jegyzi még meg ezzel a várossal kapcsolatban, hogy az 1761-es tűzvész ellenére csodával határos módon megmaradt az evangélikusok fatemploma. A protestáns-katolikus viszonyra vonatkozóan Feller rögzített egy rövid anekdotát, ami Rozsnyó városában történt. Itt ugyanis a jezsuita templomot az evangélikusoknak kellett büntetésből felépíteni, mert az esztergomi érsek, Rozsnyó földesura meg akarta őket látogatni, mire ők pestiseseknek „tették magukat”. Feller meglepő módon érdeklődött a legapróbb dolgok iránt is, ami a vallási kérdéskört érintette. Budán a Vízivárosban többek között megtekintette a görög katolikusok templomát, amelyet reformált ferencesek gondoztak. Itt azt jegyezte fel, milyen kár, hogy latin nyelven miséznek ebben a templomban, mert ha görögül mondanák a liturgia szövegét, talán még a görögkeletiek is eljárnának.⁴⁸

Egyedi esetekből általánosítva azt írta, hogy a magyarok vallásossága nem valami mély és szilárd alapokon nyugszik, inkább csak gépies külsőségekre szorítkozik, sóhajtozásokban, meghajlásokban, vég nélküli mea culpákban nyilvánul meg. Megjegyzi például, hogy egy alkalommal, amikor eltévedt és a Buda felé vezető út után érdeklődött, a paraszt, akit kérdezett, arra az úti botjára véste fel az eligazítást, amit mindig magánál hordott, de legfőképpen a gyónáskor, mert ezen strigulázta a bűneit.⁴⁹ Feltűnt neki az is, hogy a magyarok nagyon szigorúan betartják a böjtöket, böjti napokon még pipát sem vesznek a szájukba, mert annak szaruból vagy csontból van a szopókája, ha pedig bűnbocsánatot kérnek, földre vetik magukat, a mellüket verve, de közben semmi nem akadályozza meg őket abban, hogy a legszörnyűbb bűnöket kövessék el. Egy alkalommal Szolnokon az egyik templomban különös nagyheti szertartást ír le, a „Pilátus-verést”. A férfiak és a nők verik, pofozzák, ostorozzák magukat, a gyerekek pedig óriási zajjal a földet döngetik.⁵⁰ Megjegyzi azt is, hogy a köznép tudatlan, nem ismeri a vallását, tele van durva, nevetséges előítéletekkel és babonákkal.

Feller sajnálkozva látja, hogy a francia felvilágosodás mennyire elterjedt Magyarországon. Ennek bizonyosságául elmondja tapasztalatát. Sok ember fordult hozzá tanácsért. Köztük volt Esterházy herceg ügyvédje, aki egy kicsit tudott franciául is. Csodálkozva tapasztalta, hogy ezek a magyar nemesek ismerték Montesquieu műveit.⁵¹ A *Törvények szellemét* és a *Perzsa leveleket*, Marmonteltól a *Belisaire*-t stb. Feller felháborodva írja: „Mindezek a pestises munkák ismertek Magyarországon, ezek az urak valamennyit olvasták.”⁵² Andrássy házában is vitába keveredik a „mogorva, szemtelen deistával”.⁵³ Krasznahorkán, Nagyváradon, Erdélyben a könyvtárakban mindenütt francia filozófusok munkáira akad. Nagykárolyban egy piarista tanár kezében is megdöbbenve látja Voltaire műveit, az *Enciklopédiát* és egyéb veszedelmes könyveket. Selmezbányán hallja, hogy amikor Voltaire *Pucelle*-je kezdett az országban terjedni, minden hozzáférhető példányt összevásárolt a császári kamarai igazgató, és megsemmisíttette azokat. Hasonlóan nagy érdeklődést tapasztalt Feller a szabadjóművészek iránt is Magyarországon, gyakran kértek tőle tanácsot, felvilágosítást ezzel kapcsolatban.

Részletesen beszámol a jezsuiták helyzetéről. Nagyszombatban feljegyzi, hogy a rendházban 150 jezsuita szerzetes él. Egész Magyarországon itt van az egyetlen könyvtárak, azonban a helyiség alig nevezhető annak, mert könyv kevés van benne. Itt található a már említett csillagvizsgáló is, amiben szerinte jobban lehet látni, mint a bécsiben. A jezsuiták itt tartottak nem egy természettudományos különlegességet is, így többek között majmokat, krokodilust, tengeri malacot, azbesztet, drágaköveket, ásványokat stb. Egy különleges optikai műszer, amely szobaméretű domborműként mutatja be Európa legszebb diadalívét, kastélyait, épületeit, nagyon tetszik Fellernek. A jezsuiták magyarországi székhelye nagy benyomást tett tehát a belga jezsuita páterre. A kolozsvári jezsuita rendházat mintegy példaként emlegeti. Nagyon szeret rendtársainál tartózkodni és részt venni az életükben, mely a diákneveléssel telik. Feller szerint a jezsuiták helyzetét figyelembe véve át fogják alakítani ezt a szép rendházat laktanyává.

Nagyon kedvelte a beszercei rendházat is, ahol feljegyzi, mintegy példaként a népi vallásos hagyomány élnkségére vonatkozóan, hogy itt Xavéri Szent Ferenc különös tiszteletnek örvend, és a közvetlen közelben van egy csodatévő Mária-szobor, amit szintén nagy tisztelettel öveznek a helyiek.⁵⁴ Feller meglepődve írja, hogy a temesvári jezsuita templom egy volt mecsetből van átalakítva. De büszkén feljegyzi azt is, hogy Pécsen az ország legszebb mecsete a jezsuiták temploma. Érdekes látni a török kultikus helyek későbbi használatát, mely érthető módon nem az

egyedüli eset az országban a volt hódoltsági területeken. A francia utazók, különösen Feller feljegyzéséből meglehetősen átfogó képet kaphatunk a korabeli magyar egyház helyzetéről.

A magyarok jellemzése

Néhány utazó ragaszkodott a korábbi évszázadok útleírásaiban szinte kötelezően jelen lévő elemek megtartásához. Az egyik ilyen volt a meglátogatott nemzet bemutatása bizonyos szabályszerűségek alapján.⁵⁵ Ezt a középkori hagyományt figyelhetjük meg Chamillard-nál, aki a magyarok külsejéről az egyik legrészletesebb leírást adja a század elején. Szerinte a magyarok nagy bajuszt hordanak, állukat borotválják, hajukat is az egyik oldalon fejük közepéig leborotválják, amit pedig meghagynak belőle, azt a leborotvált részre ráfésülik, és a fülekkel egy magasságban csimbókba kötik. Bélelt sapkát, zsinóros, begombolt, testhez álló és nadráig érő, zseb nélküli kabátot viselnek, derekukon selyemövet, a kabát felett pedig rövid bélelt mentét, melyet erős zsinórral megerősítve vállukra vetnek. Nadrágiuk szintén testhez álló, zsebe annak sincsen, egészen a lábfejig ér. Ez utóbbi tulajdonsága a nadrágnak nagyon meglepte a nyugatról érkező utazókat, hiszen a térdnadrág volt divatban ebben a korban. Később a jezsuita Feller is nagy büszkén írja, hogy magyar hosszúnadrágot vett a lovagláshoz, és egész kényelmesen érzi benne magát. Nagy vörös vagy sárga csizmába dugják végül a lábukat. A magyarok színeken gazdag öltözte a belga jezsuitánál is olvasható: „...szeretik a feltűnő és fényes színeket... A magyar ruha rendkívül jól áll a fiatalágnak, egy szép termet jobban mutat benne, mint a világ akármely más ruhájában, ezért a magyarok boldogjai a ruhának, különösen a nadrágnak. Sok fiatalember azért nem akar pap lenni, hogy ne kelljen neki caligas germanicast [német nadrágot] hordania.”⁵⁶ Kissé ironikus felhanggal fűzi az előzőekhez egy jezsuita misszionáriusnak az esetét, miszerint „miután teljesen eredménytelenül járt a térítésben egy lutheránus faluban, azt találta mondani, hogy Luthernek caligas germanicasa, azaz térdnadrágja volt német módra, s amint ezt bevallotta prédikációjában, az egész falu katolikus hitre tért...”⁵⁷

A nők fejükön vászon vagy gyapjú főkötőt hordanak. Befont hajukat hosszú fátyollal fedik. A lányok a fátyol helyett kihímzett bársonyszalagot viselnek. Felsőruhájuk testhez álló, felül prêmes kabátka, elől zsinórral összehúzott szoknyájuk rövid, lábukon kis bőrcsizma. A parasztkok azonban nem így festettek. A magyar paraszt leghitelesebb bemutatása a fent említett belga jezsuitánál olvasható, szerinte az Alföldön élők szegények, birkabőrből készült ruhát és bocskort viselnek, ingüket,⁵⁸ hajukat zsírozzák, hogy minél feketébb legyen, ezért aztán a templomokban a szag elviselhetetlen.⁵⁹

A magyarok l'Hommeau szerint egyszerűen étkeznek, közönséges fatányérból esznek, és legtöbbször *bubulát* (tehénhúst) félig sütötten. Késüket és villájukat bőrtokban hordják az övükben, hogy mindig kéznél legyen (hiszen háborús állapotok voltak). Azt is megjegyzi, hogy szeretnek enni-inni. Sokat isznak, de válogatás nélkül, mind a férfiak, mind az asszonyok. A borfogyasztás jelentőségét La Motraye is hangsúlyozza, mikor a következőt írja: „Ha valaki visszautasítja az ivást, magyar társaságban azt mint gyanús embert vagy mint ellenséget nézik.”⁶⁰ Hozzáteszi: „Magyarosan vagy lengyelesen étkezni annyit tesz, minthogy részegen végezni.”⁶¹ Zrínyi Ilonáról írja, hogy a férjénél többet ivott. A belga jezsuita hozzáfűzi, hogy a bor fogyasztási módja a magyarok körében sokszor riasztó, mert a

vendéglőkben gyakran – ahogy írja – „a magyarok primitíven” nem pohárból, hanem egy nagy közös korszóból isszák. A korlátlan borfogyasztás mintegy magyar attribútumként jelenik meg a francia útinaplókban.

Feller a legtöbb hazánkban járt franciához hasonlóan azonban a magyarokat általában szíves vendéglátóknak, szolgálatkészeknek, jóindulatúaknak, őszintének, tiszta erkölcsűeknek, ragaszkodónak és kifejezésmódjukban komolyaknak, ugyanakkor szerényeknek tartja. Mindehhez hozzáteszi, hogy „a magyarokban van valami még a régi időkben, amikor még az egyszerűség és az igazság az emberiség becsületére volt...”⁶² A jezsuita páter egy érdekes megállapítást tesz a magyarokkal mint nemzettel kapcsolatban. Szerinte az ország fantasztikus mozaikja a különböző népeknek, vallásoknak: „ez igazán a Regnum in se divisum.”

A franciák magyarságképnek alakulása

„Magyarország nagyon rosszul ismert Európában, amire panaszkodnak is a magyarok. Különösen is sajnálják, hogy ellenségeik ezt a magyarokról való általános európai tudatlanságot örömmel kihasználják, sőt befolyásolják. Franciaországban különösen is sok az olyan tanult személy, aki a legáltalánosabb értelemben is csak nagyon homályos fogalmakkal rendelkezik Magyarországgal kapcsolatban. Annál inkább hiányosak az ismereteink Magyarország népeiről, gazdasági, társadalmi helyzetéről.”⁶³ A századforduló után ilyen tisztán látja René Gonnard Magyarország ismertségi helyzetét. Felmerül tehát a kérdés, vajon mi az a kevés dolog, ami Magyarországgal kapcsolatban eszébe juthatott egy francia embernek a századok folyamán. És mennyire akadályozta ez az „ismeretlenség” Magyarországot politikája és történelme alakításában?

A magyarokat a Kárpát-medencében való megjelenésüktől fogva, sajátos módon elsősorban ókori irodalmi sablonokat utánzó írásokból ismerte meg a nyugati világ, bár hozzá kell tennünk, hogy a kalandozások idején konkrét tapasztalatokra is szert tehettek. A magyarok a nyugatiak számára a szkítáknak és Attila hunjainak hasonlóan barbár leszármazottjai voltak.⁶⁴ Sevillai Izodor 600 táján keletkezett összefoglaló munkája a szkítákról meghatározónak bizonyult az emberevő magyar képének kialakításában, amely egészen a 19. századig elkísérte a nyugati világ irodalmában és közfelfogásában a magyarságot.

A középkor folyamán elsősorban a nagy magyar szentek ismerete és tisztelete terjedt el, de ez személyekhez és nem annyira a nemzethez kötődött. A franciák a legnagyobb hűséggel tartották, tartják számon, hogy magyar föld, Pannónia adta az egyháznak Gallia legnagyobb szentjét, Szent Mártont. Bouillon Gottfried keresztjeit a Magyar Királyságon való keresztülvonulásuk idején a legjobban az hatja meg, hogy Szent Márton szülőföldjén járnak.

Amikor a török a keresztény Európát fenyegetni kezdi, a magyarok harciasságából, mely eddig csak a barbárság szinonimája volt, egyszerre erény lett, és a kegyetlen, barbár magyarok a kereszténység nemes védőivé, Krisztus atléitává váltak. Egynémely francia írónak, mint például Jean Lemaire de Belges-nek fel is tűnik a múltnak és jelennek ez a csodálatos ellentmondása, holott csak a saját tájékozatlanságán illett volna csodálkoznia. A magyarok bátorságát és harciasságát Jean Bodin, a büszke francia az ország fekvésével magyarázza: „Magyarország széles föld, zordabb éghajlatú, tehát élénkebb és harciasabb nép lakja.”⁶⁵ A 17. század végére a magyarságkép a következőképpen alakult a franciáknál: „A magyarok veleszületett hozzáértése nagyobb a harchoz, mint a kereskedéshez és a művésze-

tekhez. Kegyetlenek, büszkék, bosszúvágyók és nagyon kevésbé egységesek. Nem kell tehát meglepődni, hogy ki vannak szolgáltatva a barbárságnak. Több nyelvet is beszélnek, de leginkább a latint, ami számukra olyan családias. A nemesek pompásak, szeretik a lovakat és szeretnek vadászni jó vadra.”⁶⁶ A Rákóczi-szabadságharc idején elsősorban XIV. Lajos külpolitikai ideológiájának tudható be, hogy a magyarság képe Franciaországban megváltozott, a magyar szabadságot szerető nemzetté alakul át. Az 1708-ban megjelent, Thomas Corneille által szerkesztett Dictionnaire universel géographique et historique a következőt mondja: „A hosszú háborúszások, amelyek során a magyarok helytálltak, tudatták, hogy szeretik a szabadságot és gyűlölik az idegen fennhatóságot.”⁶⁷

A magyarság eltorzított ábrázolása is megjelenik, elsősorban azoknál a népeknél, amelyeknek politikai okuk van a magyarság ellen fellépni. Ezek a nézetek nagymértékben befolyásolták a francia véleményt is. A magyarok és szomszédaik franciák által kevésbé ismert kapcsolatára figyelt fel például Feller, és meglepődve jegyzi le: „A németek úgy néznek a magyarokra, mint egy kevésbé civilizált népre, a magyarok nem szeretik a németeket... A magyarok megvetik a szlávokat, akikkel tele van az országuk. A szlávok ugyan elismerik, hogy a magyar az uralkodó nemzet, de ennek tiszteletben tartását gyűlölet kíséri.”⁶⁸ A nyugati népeknél, így a franciáknál is a kétféle megítélés, kétféle sematikus arc jelenik meg a magyarokkal kapcsolatban, amit elsősorban a romantika hoz magával, és terjeszt el úgy, hogy egészen napjainkig hat.

A magyarságról való általános vélekedés által elfogadott képet legtöbbször az utazók bírálták fölül, hiszen személyes tapasztalataikra építhettek. A feljebb említett utazók közül érdemes kiemelni ismét de Feller, akiről annak ellenére, hogy megfigyelései néha felszínesek, elsietettek, elmondhatjuk, hogy kevés olyan külföldi, sőt magyar kortársa volt, aki az országot személyes tapasztalatai alapján úgy ismerte, mint ő. Erre jó példa, hogy a nagy magyar Alföldet, a „Mare Siccum”-ot nagyon termékeny, de műveletlen, elhagyatott vidéknek írja le. Nyoma sincs nála annak romantikus lelkesedésnek, amivel néhány évtizeddel később illették a „pusztát”. Megállapíthatjuk tehát, hogy egy-egy vélemény egészen napjainkig meghatározhatja nemzetről formált általános képet, és ez nem feltétlenül mindig a teljes valóságon alapul. Az útleírások szervesen hozzájárulnak a sztereotípiák és az adott népről alkotott kép kialakulásához. Ezért rendkívül fontos és hasznos, ha ismerjük, milyen képet festettek rólunk a külföldiek, milyen előítéletekkel, illetve elfogultsággal érkeztek és távoztak.

Jegyzetek

1. *Csepeli György*: Csoporthatár – nemzettudat. Budapest, 1987. 224.
2. *Kosáry Domokos*: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest, 1996. 253.
3. *Csepeli Gy.*: i. m. 224.
4. *Kisbán Eszter*: Utazás és útleírás a történeti kutatásban. Századok, 1982/5. 1092.
5. Különösen az angol arisztokrácia körében divatos az európai körutazás. Ez az ún. „grand tour”: Párizs–Torino–Róma–Nápoly–Velence–Bécs–a Rajna-vidék–Németalföld. Ld.: *Birkás Géza*: Francia utazók Magyarországon. Budapest, 1946. 73.
6. *Chaunu, Pierre*: Felvilágosodás. Budapest, 1998. 25.
7. *Kisbán E.*: i. m. 1093.
8. Többek között Augier Busbecq 1554-ben vagy Deshayes 1621-ben, aki egyébként a legkényelmesebb és a legszebb útnak tarja a Magyarországon át vezető utat Konstantinápolyba. *Birkás G.*: i. m. 56.

9. Thökölyről egy Franciaországból kiülözött hugenotta, *Jean Leclerc* írt: *Histoire d'Emeric, comte de Tekeli ou Mémoire pour servir à sa vie* (1693.), *Köpeczi Béla*: Magyarok és franciák XIV. Lajostól a francia forradalomig. Budapest, 1985. 67–68. (Továbbiakban: Köpeczi: Magyarok...)
10. *Voyage du Aubry de la Motraye en Europe, Asie et Afrique*. La Haye, 1727. 199.
11. *Köpeczi Béla*: La France et la Hongrie au début du XVIIIe siècle. Budapest, 1971. 98. (Továbbiakban: Köpeczi: La France...) (Chamillard: Mémoire sur un voyage fait en Hongrie en 1704 et 1705)
12. *Birkás G.*: i. m. 68.
13. Bővebben: *Köpeczi: Magyarok... 79–130.*
14. *Rácz Lajos*: Montesquieu utazása Magyarországon. Akadémiai Értesítő, 1914. 169.
15. A Richelieu herceghez írt leveléből következtethetünk, hogy 1728 májusában indulhatott Magyarországra és június 26-án térhetett vissza Bécsbe. „A császárnak 20-án Grazba és Triestbe kell mennie. Az utazás egésze kb. három, három és fél hónapot vesz igénybe, ami számomra lehetővé teszi, hogy a jövő hét elején Magyarországra utazhassak, és megtekinthessem a Pozsonyi Diétát.” *Rácz L.*: i. m. 170.
16. *Köpeczi: Magyarok... 319.*
17. Uo. 325.
18. *Keresztury Dezső*: Helyünk a világban. Budapest, 1984. 186.
19. Uo.
20. *Rácz L.*: i. m. 172.
21. Meglehetősen nehéz dolognak bizonyult az önkéntesnek való jelentkezés. A hercegnek mind a francia, mind az osztrák főúri körök segítségére szüksége volt, hogy nagy nehezen bejuthasson von Stein lovasregimentjébe és ott szolgálhasson. Lásd.: *G. Györffy Katalin*: Kultúra és életforma a 18. századi Magyarországon. Budapest, 1991. 16. A korabeli diplomáciai levelezés ismeretében világossá válik, miért is volt nehéz a török elleni hadjáratban francia önkéntesként való részvétel. *Duparc*: Recueil des Instructions aux ambassadeurs et ministres de France. Paris, 1969. XXIX. vol. 354.
22. *G. Györffy K.*: i. m. 16–17.
23. *Birkás G.*: i. m. 77.
24. Uo.
25. Okairól bővebben: *Chaline, Olivier*: La France au XVIIIe siècle (1715–1787). Paris, 1996. 31.
26. F. X. de Feller Brüsszelben született 1735-ben és a franciaországi forradalmi események miatt Ratisbonban halt meg 1802-ben. Életéről és munkáiról: *Feller, F. X., de*: Biographie Universelle ou Dictionnaire Historique. Paris–Besançon, 1838–39.
27. Később, mert a felvilágosodás eszméjének és filozófiájának a katolikus hitelvekkel össze nem férő téziseit, elméleteit támadta, a „múlt prófétája” (prophètes du passé) jelzőt kapta. Meg kell jegyeznünk, hogy számára a „filozófus a szömyeteggel volt egyenlő”. *Motier, Roland*: Un jésuite belge en Hongrie au siècle des „Lumières”. Hungarian Studies, 1985. 1/2. 213.
28. Uo. 214.
29. *La Motraye*: i. m. VIII. f. 201.
30. *G. Györffy K.* i. m. 47.
31. *Motier, R.* i. m. 215.
32. *Motier, R.* i. m. 220.
33. *G. Györffy K.*: i. m. 60.
34. Uo. 70.
35. Uo. 23–27.
36. *Birkás G.*: i. m. 80.
37. *Kosáry D.*: i. m. 183.
38. *Chaunu, P.*: i. m. 176.
39. *Rácz L.*: i. m. 172.
40. *Köpeczi: Magyarok... 320.*
41. *Motier, R.*: i. m. 216.
42. *G. Györffy K.*: i. m. 40.
43. *Kosáry D.*: i. m. 632.
44. Feller a protestáns egyházakat tekintette szektáknak.
45. „...Még egy számottevő orosz kolónia is van Ungvár mellől, az ott élők a római egyházhoz tartoznak. A maradék a görög rítust követi, vannak nekik pópáik, akik házások, és a püspökük pedig Munkácscon székel.” *Motier, R.*: i. m. 217.
46. *Birkás G.*: i. m. 89.
47. *La Motraye*: i. m. 220.
48. *G. Györffy K.*: i. m. 51.
49. *Motier, R.*: i. m. 219.
50. *Birkás G.*: i. m. 87.
51. „Montesquieu kétségtelenül a 18. századi Magyarországra legnagyobb hatással lévő francia felvilágosult gondolkodó.” In: *H. Balázs Éva*: La noblesse hongroise et les Lumières Noblesse française, noblesse hongroise XVI-XIX. százads.. Budapest–Paris, 1981. 182.

52. *Birkás G.*: i. m. 89.
53. Uo.
54. *G. Györffy*: K.: i. m. 39.
55. *Kulcsár Krisztina*: 18. századi német utazók Magyarországon (1740–1785). *Sic Itur ad Astra*, 1996/1–3.
56. *Birkás G.*: i.m. 88–89.
57. *Motier, R.*: i. m. 219.
58. Uo. 214.
59. *Birkás G.*: i.m. 86.
60. *La Motraye*: i. m. 229–230.
61. Uo. 230.
62. *Motier, R.*: i. m. 218.
63. *L'image de la Hongrie en France*. Ed. Rohr, Jean-Vigh, Árpád. Budapest–Paris, 1995. 7.
64. *Motier, R.*: i. m. 221.
65. Uo. 103.
66. *L'image de la Hongrie en France*. 15.
67. Uo.
68. *Motier, R.*: i. m. 217–218.